

KLENJÁNSZKY SAROLTA

Városok, enyhülés és nemzetközi összefogás

A Testvérvárosok Világszövetsége Közép- és Délkelet-Európában (1962-1989)

A Szovjetunióval és a kelet-európai szatellitországokkal együttműködő nemzetközi szervezetek közül alighanem az egyik legeredetibb volt a mára teljesen elfeledett Testvérvárosok Világszövetsége (TVVSZ). Szellemi gyökerei a második világháborúhoz köthető antifasiszta ellenállásig nyúlnak vissza. Néhány francia értelmiségi, akik számára a háború és az ellenállási mozgalom egész életpályát meghatározó személyes élményt jelentett, 1957-ben elindított egy univerzális várospolitikai mozgalmat, meghirdetve a népek közötti közvetlen párbeszéd utópikus programját. Annak ellenére, hogy Európában elsősorban a baloldali önkormányzatokat és a szocialista tömb városait tudta megszólítani, a szövetség az ENSZ-ben és az UNESCO-ban szerzett befolyásából, valamint a francia kormánytól kapott támogatásából fakadóan a kommunista mozgalom határain túlnyúló nemzetközi tekintélyre tett szert. Arra a két kérdésre fókuszálva, hogy milyen külpolitikai előnyökre tudtak szert tenni a pártvezetések a szervezet felhasználásával és mennyire igyekeztek a szocialista városok fejlesztésére irányuló igényeknek is megfelelni az új keretekben, a tanulmány Magyarországnak és Bulgáriának a TVVSZ-szel kapcsolatos politikáját hasonlítja össze a szervezetbe belépéstől a rendszer-váltásig.

Magyarország az 1956. októberi forradalom miatt a Varsói Szerződés (VSZ) többi tagországához képest késéssel, 1962 tavaszán csatlakozott a TVVSZ-hez, és csak az évtized köze-

pétől vett részt aktívan a munkájában.¹ Albánia nem lépett be a szövetségbe Kína példáját követve,² Jugoszlávia pedig a harmadikutas külpolitikának megfelelően egyidejűleg csatlakozott a TVVSZ-hez és az amerikai befolyású Helyi Hatóságok Nemzetközi Uniójához (International Union of Local Authorities – IULA), ami elhúzódó vitákat váltott ki a szocialista táboron belül. Noha a szövetség alanyi jogon városokat vett fel tagnak, függetlenül az államok társadalmi-gazdasági berendezkedésétől, a szocialista blokk városai a pártvezetések jóváhagyásával csatlakoztak a szervezethez, ezért ebben a tanulmányban az egyszerűség kedvéért sokszor országokra fogok hivatkozni városok helyett. Egy bolgár feljegyzés szerint a szocialista tömbből 10 szovjet, 8 keletnémet, 4 lengyel, 4 bolgár, 3 román, 2 csehszlovák, 2 magyar és 5 jugoszláv város volt a TVVSZ tagja 1963-ban.³ Egy korabeli magyar forrás öt magyar tagvárost említ ekkor, de tudhatóan közülük kettőnek (Dunaújvárosnak és Kecskemétnek) volt a szövetségben kötött nyugati testvérvárosi kapcsolata, ami magyarázattal szolgál az adatokban mutatkozó eltérésre.⁴

A kommunista irányítású vagy a kommunista országokkal együttműködő nemzetközi szövetségek iránt megnőtt az érdeklődés az ezredforduló óta a hidegháború történetírásában végbement kulturális fordulat és transznacionális fordulat hatására. Joël Kotek az állambiztonsági szervek befolyását vizsgálta a nemzetközi ifjúsági szövetségekben,⁵ Célia Donert a kelet-európai küldöttségek munkáját a Nők Nemzetközi Demokratikus Szövetségében. A közvélekedéssel ellentétben a nemzetközi viták nem kizárólag a kommunizmus nyugati propagandáját szolgálták, érvel Donert, hanem hatást gyakoroltak az adott

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) M-KS 288. f. 7. ó. e.

² Kína 1987-ben belépett.

³ Tsentralen Darzhaven Arhiv [Központi Állami Levéltár, Szófia – TsDA], f. 363. Op. 8. A. E. 381. l. 47–52.

⁴ MNL OL M-KS 288. f. 7/261. ó. e.

⁵ Joël KOTEK: Youth organizations as a Battlefield in the Cold War. *Intelligence and National Security*, 2003/2. 168–191.; Uó: *La Jeune Garde. La jeunesse entre KGB et CIA (1917–1989)* [Az Ifjú Gárda. Az ifjúság a KGB és a CIA között]. Seuil, Paris, 1998.

szakterületeken; a Nőszövetség befolyásolta a női jogok és a női szerep megfogalmazását a vasfüggöny mindkét oldalán.⁶ Ezenkívül számos tanulmány látott már napvilágot különböző nemzetközi szervezetek nemzeti szekcióiról.⁷ A TVVSZ-t azonban megkülönbözteti ezektől a háború után létrehozott internacionalista szervezetektől (*front organizations*), hogy ellenállt a Szovjetunió kísérletének, hogy rendszeres ellenőrzése és irányítása alá vonja; a székhelyét Párizsban állította fel 1957-ben, s a nyugati befolyás túlsúlya érvényesült a vezetésében a hidegháború végéig.⁸

Magyarországon a TVVSZ története még ismeretlen, csak úgy, mint a rendszerváltás előtt szervezett testvérvárosi mozgalomé, melynek kutatását a történészek átengedték a szociológusoknak⁹ és a helytörténészeknek.¹⁰ Ez a tanulmány a Kádár-rendszer és a Zsivkov-rendszer TVVSZ-szel kialakított viszonyának a bemutatására vállalkozik, miután a magyar és bolgár városok nyugat-európai településekkel kiépített testvérvárosi kapcsolataival már máshol foglalkoztam.¹¹ Hozzá kell tenni,

⁶ Celia DONERT et al.: Femmes, communisme et internationalisme. La Fédération démocratique internationale des femmes en Europe centrale (1945–1979) [Nők, kommunizmus és internacionalizmus. A Nők Nemzetközi Demokratikus Szövetsége Közép-Európában 1945–1979]. *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 2015/2. 119–131.

⁷ A teljesség igénye nélkül: BORVENDÉG Zsuzsanna: *Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2015; Yves SANTAMARIA: *Le Parti de l'ennemi? Le Parti communiste français dans la lutte pour la paix (1947–1958)* [Az ellenség pártja? A Francia Kommunista Párt a békeharcban 1947–1958]. Armand Colin, Paris, 2006.

⁸ Fele-fele arányban oszlott meg a képviselőlet Afrika, elsősorban a nemrég felszabadult gyarmati országok, és Európa között. Európán belül Nyugat-Európa és a szocialista blokk kétharmad-egyharmad arányban vett részt.

⁹ Lásd GICZI Johanna–SÍK Endre: A települések kapcsolati tőkéjének egy típusa – A testvértelépülések. *Szociológiai Szemle*, 2004/1. 37–54. Forrás: www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-485/szoc_szemle/TPUBL-A-485.pdf (Letöltve: 2018. 02. 26.)

¹⁰ Közülük ajánljuk: BALI István: *Francia szemmel: Jász-Nagykun-Szolnok megye francia kapcsolatainak történetéről*, Jászkun-Picard Baráti Körök Egyesülete, Szolnok, 2011; *Szekszárd – Bezons 40 éve: a testvérvárosi kapcsolat története, 1967–2007*. Bezons Baráti Társaság, Szekszárd, 2008.

¹¹ Lásd Sarolta KLENJÁNSZKY: Cities against the Iron Curtain? City-Twinning as an Alternative Form of Diplomacy of Socialist Bulgaria and Hungary vis-à-

hogy a nyugati historiográfia sem fordított mindeddig különösebb figyelmet a TVVSZ-re néhány francia szerző tollából született tanulmánytól eltekintve, melyek közös vonása, hogy nyugat-európai szemszögből mutatják be a szervezetet.¹² Ennek oka a nemzeti narratívák dominanciáján túl az Európáról szóló aktuálpolitikai vitákban keresendő. Másrészt nem szabad elfeledni, hogy a békepárti és a gazdasági jólétet célul kitűző testvérvárosi mozgalom Nyugat-Európából indult útjára a második világháború után. A béke feltételét a kulturális és szociális különbözőségek áthidalásában látta, mellyel közelebb hozhatja egymáshoz az idegen városok lakosait, s ahogy Oscar Gaspari írja, a térhódításának az öreg kontinensen kedvezett, hogy a háborúban legyengült nemzetállamok válságba kerültek, mert így a helyi önkormányzatok megragadták a lehetőséget politikai szerepük megerősítésére.¹³

A testvérvárosi kapcsolatok szervezésére rövid időn belül nemzetközi szövetségek is alakultak, melyek önmeghatározását befolyásolta a nagyhatalmak egyre fenyegetőbb ideológiai szembenállása. Az 1951-ben alapított Európai Önkormányzatok Tanácsa (Conseil des Communes d'Europe – CCE) és a század elején létrehozott IULA az atlanti táborhoz tartoztak, amíg a szintén 1951-ben megalakult Monde Bilingue (Kétnyelvű Világ),

vis Western Europe, 1957–1989. *CAS Working Papers*, 2017/9.

¹² Cécile CHOMBARD-GAUDIN: Pour une histoire des villes et communes jumelées [A testvérvárosok és -települések története védelmében]. *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 1992/35. 60–66.; Antoine VION: L'invention de la tradition des jumelages (1951–1956): mobilisations pour un droit. [A testvérvárosi kapcsolatok hagyományának feltalálása 1951–1956: mozgósítás egy jogért]. *Revue française de science politique*, 2003/4. 559–582.; Uő: Europe from the Bottom up: Town Twinning in France during the Cold War. *Contemporary European History*, 2002/4. 623–640.; Robert BELOT: Le jumelage des villes: avatars d'une „bombe de paix” dans la guerre froide [Testvérvárosi kapcsolatok: egy „békebomba” átváltozásai a hidegháborúban]. In: Antoine FLEURY-Lubor JILEK (dir.): *Une Europe malgré tout, 1945–1990. Contacts et réseaux culturels, intellectuels et scientifiques entre Européens dans la guerre froide* [Mégiscsak Európa, 1945–1990. Európaiak közötti kulturális, értelmiségi, tudományos kapcsolatok és hálózatok a hidegháborúban]. P. I. E.–Peter Lang S. A., Bruxelles et al., 2009. 367–382.

¹³ Oscar GASPARI: Cities against States? Hopes, Dreams and Shortcomings of the European Municipal Movement, 1900–1960. *Contemporary European History*, 2012/4. 597–621.

mely 1953-ban kezdett el testérvárosi együttműködéssel foglalkozni és a TVVSZ elődszervezetének tekinthető, apránként közeledett a szocialista blokkhoz. Más nem állami szervezet-hez hasonlóan, szükségük volt persze tőkére, melyet elsősorban kormányoktól és nemzetközi szervezetektől tudtak megszerezni, ezért az anyagi érdekek kiélezték az ideológiai szembenállásukat. De érdemes megkísérelni a történeti időskálán is elhelyezni a TVVSZ és a két másik nagy várospolitikai szervezet tevékenységét, amiben segítségünkre van a globális várostörténelem két úttörője, Pierre-Yves Saunier és Shane Ewen szerkesztésében néhány évvel ezelőtt megjelent, a városok nemzetközi hálózatát a 19. századtól napjainkig vizsgáló, inspiráló tanulmánykötet. A kötet előszavában a szerkesztők kifejtik, hogy a hidegháború időszakában az egymással versengő nemzetközi szövetségek határozták meg az önkormányzati kapcsolatok fejlődését, amíg más korszakokban az informális hálózatok vagy a gazdasági verseny.¹⁴

A hatvanas évektől kezdődően a nemzetközi szövetségek konkurens tevékenysége kiterjedt Európa határain túlra, s egyre fontosabb dimenzióját képezte a fejlődő világbeli városok megnyerése. Az 1956-ban elinduló amerikai People-to-People programban Moszkva fenyegetést látott a harmadik világbeli pozíciójára, és vele szemben fel kívánta használni a TVVSZ-t. A diszkriminációt elítélő álláspontja számos afrikai várost vonzott a TVVSZ-be a hatvanas években, és a gyors terjeszkedés eredményeként pár éven belül közel kétszeresére nőtt a taglétszáma: 1961-ben 37 ország 550 városa volt a szövetség tagja, 1967-ben pedig már 63 ország 1000 városa. Ez a taglétszám nagyjából stabilizálódott a későbbi évtizedekre.¹⁵ Az „el nem kötelezettek mozgalmába” tartozó Jugoszlávia különben kulcszerepet játszott a IULA és a TVVSZ között folyó küzdelemben, melynek tétje a szervezetek harmadik világbeli befolyásának kiterjesztése volt.

¹⁴ Pierre-Yves SAUNIER–Shane EWEN (eds.): *Another Global City. Historical Explorations into the Transnational Municipal Moment, 1850–2000*. Palgrave Macmillan, New York, 2008.

¹⁵ A statisztikákat közli: Robert BELOT: I. m.

A nemzetközi szövetségek kontinenseken átívelő versengése tehát olyan fontos aspektus, mely nem hagyható figyelmen kívül a kelet-európai államszocialista országok TVVSZ-szel kapcsolatos politikájának vizsgálatakor. De szemben az eddigi tanulmányokkal, melyek, egy kivétellel,¹⁶ a testvérvárosi mozgalom kelet-nyugati tengelyének a „nyugati” felét nézték meg, a jelen írás a „keleti” felére helyezi át a hangsúlyt, amikor Magyarországnak és Bulgáriának a TVVSZ-szel kapcsolatos politikáját vizsgálja a csatlakozásuktól a rendszerváltásig. Az összehasonlítás célja fényt deríteni a Szovjet Blokk politikájára és a rendszerspecifikus vonásokra, vagyis a nemzeti vezetőrétegeket jellemző törekvésekre és módszerekre. Ehhez elsősorban a két ország levéltáraiban gyűjtött forrásokat használok fel, kiegészítve a korabeli magyar sajtóval és a francia külügyminisztérium levéltárában a TVVSZ-ről gyűjtött iratokkal. Az utóbbi két évtizedben végzett kutatások már revízió alá vették Bulgária és Magyarország 1956–1989 közötti külpolitikájáról hosszú ideig elfogadott sematikus értelmezéseket. Többen állítják egybehangzóan, hogy az országok – kevésbé látványos – önállósulási törekvései fényében nem pontos a „Moszkva leghűbb csatlósa” elnevezést alkalmazni ezen országokra.¹⁷ A nevezett

¹⁶ Vlagyimir B. MAKSYMÓV: *Obrazovanyie Vszemirnoj federacii porodennih gorodov i nacsalo jejo gyejatyelnosztyi* [A Testvérvárosok Világszövetségének megalakulása és kezdeti tevékenysége]. *Vesztnyik Vologradskovo goszudarsztvennovo unyiversziteta, Szerija 4*. Isztorija. Regionovegyenyie. Mezsduarodnoje otnasenyija. Izdatelsztvo Volgu, Volgográd 2011/1 (19). 121–127.

¹⁷ Bulgária külpolitikájáról lásd Iskra BAEVA: *Balgarskata vanshna politika pri Ivan Bashev – sztremezis kam nyezaviszimosztyi* [Bolgár külpolitika Ivan Bashev idején – törekvés a függetlenségre]. In: *100 godini nyezaviszima Balgaria: sztalbovete na darzsavnoszta* [100 éves független Bulgária: az államiság pillérei]. *Voenno izdatyelsztvo*, Sofia, 2009. 10–17.; Uő: *Balgarija i socialisticseszkitye stranyi ot iztocsnija blok* [Bulgária és a keleti blokk szocialista országai]. In: Evgenyij KANDILAROV (red.): *Izsledvanyija po isztorija na szocializma v Balgarija 1944–1989* [Tanulmányok a bolgár szocializmus történetéről 1944–1989], vol. 2, Centre for Historical and Political Studies & Friedrich Ebert Stiftung, Sofia, 2010. 662–710.; Evgenia KALINOVA: *Balkanskata politika na Balgarija – predizvikiatyelsztva ot zapad i ot jug (1944–1989)* [Bulgária politikája a Balkánon – nyugati és keleti kihívások (1944–1989)]. In: Evgenyij KANDILAROV: I. m. 712–813.; Evgenyija KALINOVA–Iskra BAEVA: *La Bulgarie contemporaine entre l’Est et l’Ouest* [A jelenkori Bulgária Kelet és

rendszerek külpolitikai mozgásterének a hatvanas évektől kezdődő bővülését a nemzetközi szövetségek szemszögéből vizsgáló kutatás tehát fontos tanulságokkal szolgálhat.

A vitákkal és az önkormányzati tapasztalatok cseréjével a TVVSZ hatást gyakorolt a szocialista országok helyi tanácsainak munkájára, s alkalmas annak illusztrálására, hogy a nemzetközi szervezetek a hidegháborúban nemcsak az ideológiai szembenállás terepei voltak, hanem lehetőséget biztosítottak az együttműködésre és a szaktudások cseréjére, ahogy Sandrine Kott írja.¹⁸ A TVVSZ egyrészről lehetővé tette az államszocialista rendszereknek, hogy bizonyítsák a szocializmus felsőbbrendűségét, bemutatva a szociálpolitika, az egészségügy és az oktatás terén elért eredményeiket, másrészről viszont fórumot biztosított az önkormányzati és közigazgatási tapasztalatok cseréjéhez. A szocialista tanácsokat a modern szervezés és technológia érdekelte a városépítésben és a közszolgáltatásokban összefüggésben a szocialista iparosítás következtében jelentkező új társadalmi, ökológiai és gazdasági kihívásokkal. Ez az írás nem nyújtja ennek az aspektusnak a kimerítő elemzését, s csupán bevezető kíván lenni a TVVSZ kelet-európai tevékenységének átfogó vizsgálatához. Egyúttal szemléltetni szeretné, hogy a nemzetközi szövetségek nemcsak a kelet-európai országok

Nyugat között]. L'Harmattan, Paris, 2001. 73–78., 109–118.; Jordan BAEV: The Establishment of Bulgarian–West German Diplomatic Relations within the Coordinating Framework of the Warsaw Pact. *Journal of Cold War Studies*, 2016/3. 158–180. A bőséges magyar szakirodalomból ajánlhatók a következők: BÉKÉS Csaba: Magyarország, a németkérdés és az európai biztonság 1967–1975. In: RAINER M. János–GERMUSKA Pál (szerk.): *Évkönyv 2009. 1956-os Intézet*, Budapest, 2009. 315–341.; Uő: *Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika az enyhülés időszakában 1953–1991*. Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2012. 236.; Uő: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztútjában, 1945–1990*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. Eltérő álláspontot képvisel: BORHI László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. MTA BTK, Budapest, 2015; BENCsik Péter: *Hidegháborúk a kelet-közép-európai államszocialista államok között. Múltunk*, 2017/3. 152–189.

¹⁸ Sandrine KOTT: Par-delà la guerre froide: les organisations internationales et les circulations Est–Ouest (1947–1973). [A hidegháborún túl: a nemzetközi szervezetek és a Kelet–Nyugat mozgások 1947–1973]. *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 2011/1. 143–154.

propagandája és hírszerzése szempontjából érdekesek, hanem bepillantást nyújtanak a Kelet–Nyugat közeledés új politikatörténeti és szociokulturális dimenzióiba.

A szocialista testvérvárosi mozgalmak születése

A két világháború között Magyarország, Bulgária, Csehszlovákia és Lengyelország is a már említett IULA tagja volt; elsősorban az önkormányzati munka javítása és az idegenforgalom fejlesztése terén reméltek eredményt elérni az akkor monopolhelyzetben lévő nemzetközi várospolitikai szervezet révén.¹⁹ A háború után néhány nagyváros a régióból, közöttük Budapest, meglepő gyorsasággal kapcsolódott be az európai vérkeringésbe. Amellett, hogy az újjáépítéshez szükséges hitelek és nyersanyagok nem álltak a főváros vezetőinek rendelkezésére, és külföldön kellett utánajárniuk, további sürgős feladatként jelentkezett a németek által elhurcolt javak visszaszerzése. A háború után újjáalakult IULA-val való kapcsolat felvételére azonban már nem jutott idő.²⁰ A kommunista hatalomátvétel új korszakot nyitott.

A kelet-európai városoknak évekig nem lehetett külföldi kapcsolata, s a nyugati nyitásra csak az 1955-ben meginduló óvatos olvadás idején nyílt először módjuk.²¹ A Szovjetunió a szocialista országok békemozgalmaitól is elvárta, hogy agitáljanak a német felfegyverkezés ellen, majd, miután a NATO-határozatok az elrettentésre alapozták Európa békéjét, az atombomba ellen.²² Magyarországon az MDP Politikai Bizottsága 1955. februárban tárgyalta és hagyta jóvá a Jánosi Ferenc (Nagy Imre veje), a HNF főtitkára által beterjesztett javaslatot, hogy a magyar városok indítsanak levelezést a nyugati városokkal. Azt is pontosan megjelölték, miről szóljanak ezek a levelek: a háború

¹⁹ DR. NÉMETHY Károly: *Várospolitikai diplomácia és Budapest székesfőváros a külfölddel való érintkezésben*. Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, Budapest, 1947. 146.

²⁰ Budapest 1947 előtti külföldi kapcsolatairól lásd DR. NÉMETHY: I. m.

²¹ Antoine VION: I. m.

²² MNL OL M-KS 276. f. 54/349. ö. e.

okozta károk után be kellett mutatniuk a városok újjászületését lehetővé tevő szocialista építőmunkát.²³ Rövidesen a levelezést kölcsönös cserék és látogatások követték. A kelet-európai városok békemozgalmának vonzereje nyugaton a zászlóra tűzött antifasizmus volt, de hathatós állami támogatásban is részesült a szocialista országok vezetőinek azon felismerésből kifolyólag, hogy felhasználhatják a városok kulturális és gazdasági erőforrásait az expanziójuk erősítésére.

Mindazonáltal a testvérvárosi kapcsolatok támogatásával párhuzamosan azonnal szigorú – bár országról országra és időről időre változó – szabályok léptek életbe a mozgalom korlátozására a szocialista tömbben. A legtöbb országban (Magyarországon és Bulgáriában is) létrehozták a tanácsrendszert az ötvenes évek elején, s a közigazgatási egységek nemzetközi kapcsolatait is központi irányítás és ellenőrzés alá vonták. A fejlesztésüket éves tervekre bontották le, s alárendelték a kül- és biztonságpolitikai, majd a hetvenes évektől kezdődően a gazdaságpolitikai érdekeknek. A városok szintjéről tehát nem indulhatott ki kezdeményezés, legalábbis a nyolcvanas évekig. Nem a tanács döntötte el – és még kevésbé a lakosság –, akár azt, hogy a város betársul egy nemzetközi szervezetbe, akár azt, hogy kulturális kapcsolatot teremtsen egy külföldi várossal a testvérvárosi kapcsolat keretében.

A TVVSZ-szel kapcsolatos döntéseket a kommunista párt hozta, s az értekezleteken a képviselők a párt jóváhagyásával vettek részt. A legtöbb államszocialista országban a bilaterális testvérvárosi kapcsolatokra is a kézi vezérlést alkalmazták. Magyarországon viszont már 1970-től fokozatosan puhították a szabályokat, és a kormány növekvő szerephez jutott. A tanácsok nemzetközi kapcsolatainak irányítását a pártközponttól a Minisztertanács alárendeltségében működő Tanácsszervek Hivatalához utalták, mely addig a koordinációt látta el.²⁴ Más tekintetben viszont Magyarországon az 1956-os forradalom miatt szigorúbb szabályokat alkalmaztak a testvérvárosi együttműködésre a többi szocialista országhoz képest; ilyen volt a

²³ MNL OL M-KS 276. f. 53/214. ó. e.

²⁴ MNL OL M-KS 288. f. 5/504. ó. e.

kapitalista partnervárosok számának a szocialista kapcsolatok egyharmadában való maximálása az 1980-as évek végéig.²⁵

A hosszú hatvanas évek

A motivációk

„A vasfüggönyön túli kulturális behatolás olyan tényező, mely a béke erősítésében játszik szerepet. [...] Ha ma botránytól félve megtiltják azoknak, akiket egyesek »Kádár embereinek« neveznek, hogy csatlakozzanak hozzánk, holnap más botrányok fogják fenyegetni kormányunkat, ha jönnek Nasszer, Ho Si Minh vagy Burgiba »emberei«. Holnapután pedig – 1940 nem volt olyan régen – miért ne sértenék meg a francia–brit testvérvárosi kapcsolatok Jeanne d’Arc, Dunkerque és Mers el Kebir²⁶ halottjai emlékét [...], így mozgalmunkat sok másikhöz hasonlóan szét fogják szakítani a politikai szenvedélyek. Mi a Kétnyelvű Világban csak az embert látjuk”²⁷ – ezekkel a szavakkal tiltakozott a Monde Bilingue (Kétnyelvű Világ) mozgalom elnöke az ellen, hogy le kellett mondani a magyar delegáció részvételét a TVVSZ 1957. júniusban Aix-les-Bains-ben tartott alapítókong-

²⁵ Bulgáriában és Magyarországon formálisan egyetlen városnak sem lehetett a szocialista kapcsolatainál több nyugati kapcsolata (noha a gyakorlatban néhány esetben megkerülték e szabályt), a „reakció” beszivárgását megelőzendő. Tudomásom szerint azonban sehol máshol a szocialista tömbben nem volt érvényben a magyarhoz hasonló szigorú szabály. Érdekeség, hogy a Szovjetunióban fordított arányt alkalmaztak: a szovjet városok a külföldi kapcsolataik kétharmadát nyugati partnerekkel kötötték meg. Lásd Vlagyimir B. MAKSZIMOV: Sztálingrad–Volgograd v dvizsenyii porodennih gorodov v 1943–1991 godah [Sztálingrad–Volgograd a testvérvárosi mozgalomban 1943–1991 között]. Avtoreferat, Volgograd, 2013. A magyar városok nyugat-európai kapcsolatainak száma lassú emelkedést mutat a nyolcvanas évek közepéig; 1963-ban 9, 1975-ben 27, 1985-ben 45 volt. Ezután a bürokratikus korlátozások fokozatos és részleges megszüntetése robbanásszerű növekedést eredményezett, s 1990-ben már 90 nyugati kapcsolatot tartottak számon. KLENJÁNSZKY Sarolta: *Cities against the Iron Curtain?* I. m.

²⁶ A második világháborúban a brit flotta támadást hajtott végre az Algériában Mers el Kebirnél állomásozó francia hadihajó-flotta ellen.

²⁷ William GROSSIN–Jacqueline GUELLIER: *Si toutes les villes du monde... présentation de la FMJV* [Ha a világ városai... a TVVSZ bemutatása]. Anthropos, Paris, 1977. 22. A szerző fordítása franciából.

resszusán. Könnyű elképzelni, hogy a Jean-Marie Bressand által képviselt nézőpont, miszerint helytelen politikával elegyíteni a TVVSZ humanitárius küldetését, nem győzte meg a franciák tízezreit, akik 1956. novemberben az utcára mentek tiltakozni az ellen, hogy a Szovjetunió fegyverrel beavatkozik a magyarországi politikába.²⁸ Párizs vonakodott elismerni a november 4-én megalakult Kádár-kormányt, és a magyar tanácselnökök jövetele, bár civil szervezet kezdeményezte, azt a látszatot keltette volna, hogy fordulat várható az álláspontjában, amit el kellett kerülni, ezért nyomást gyakorolt, hogy ne kerüljön sor a látogatásra.

A TVVSZ alapítókongresszusán való részvétel lemondását követően csak 1959-ben vetődött fel újból a magyar kormányban a csatlakozás lehetősége.²⁹ Egyrészt addigra már csillapultak a Kádár-kormánnyal szembeni érzelmek a nyugati társadalmakban, másrészt a nyugati városokkal való kapcsolatépítés a kapitalista kormányok jóindulatának elnyerésére alkalmas eszköznek tűnt; ráadásul a csatlakozást különösebb gond nélkül lehetett megvalósítani a TVVSZ szovjetbarát orientációja miatt. A nyugati kormányok ekkor még persze elítélték a TVVSZ-nek a szocialista blokk tagországaival folytatott együttműködését; sőt, nem haboztak kommunistaként megbélyegezni a szövetséget olyan alapon, hogy bírálja az európai integrációt, támadja Nyugat-Németország fegyverkezését, és rokonszenvezik a Szovjetunió békejavaslataival, követelve az atomfegyverek betiltását.³⁰ Bár a TVVSZ az ENSZ-nek a diszkrimináció elleni küzdelemre felhívó kartájára hivatkozással hajtotta végre a ke-

²⁸ Erről bővebben lásd KECSKÉS Gusztáv D.: *Franciaország és a magyar forradalom, 1956*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2007 (História Könyvtár).

²⁹ MNL OL XIX-J-1-j, Franciaország 1945–1964, 9. doboz, 006794/1959, 415/1959.

³⁰ A Szovjetunió és az Egyesült Államok között 1955 után kötött fegyverzetcsökkentési egyezmények a békét az atomháború megelőzése érdekében az elrettentés politikájára alapozták, előírva, hogy a két fél *tűsznak veheti az ellenség városait*. Ez azt jelentette, hogy atomtámadás esetén a megtámadott fél nem próbálkozhatott az ellenség nukleáris fegyvereinek tönkretételével, viszont elpusztíthatta a népességet.

leti nyitást,³¹ az akkori felfogás szerint a blokkok közötti kapcsolatok a Szovjetunió erősítését szolgálták, ezért a francia kormány a szervezet anyagi támogatását is megvonta 1959-ben, a nyugati szociáldemokrata pártok megtiltották a tagjaiknak, hogy megszavazzák az önkormányzatokban a csatlakozást a szövetséghez. A nyugati elszigeteltségét a TVVSZ a harmadik világbeli és a keleti irányú terjeszkedése révén igyekezett ellensúlyozni a következő években.³²

Röviddel az SZKP XXII. kongresszusát követően, mely megerősítette a szovjet külpolitika nyugati nyitását, a magyar Külügyminisztérium Nyugat-Európai Osztálya konkrét lépéseket sürgetett az illetékes szerveknél Magyarország TVVSZ-be való belépése érdekében.³³ A tárgyalási folyamat hónapokig elhúzódott, az MSZMP Titkárság végül 1962. március 20-án fogadta el a határozatot öt magyar városnak (Dunaújváros, Kecskemét, Győr, Pécs és Szeged) a szövetséghez történő csatlakozásáról.³⁴ A döntést sürgette, hogy a szocialista blokkban egyedül Magyarország városai nem léptek még be a szervezetbe, mivel Moszkva utasította a kelet-európai országokat a TVVSZ munkájába való intenzív bekapcsolódásra.

Moszkva a TVVSZ-re elsősorban mint a békés egymás mellett élés politikájának és az atlanti szövetség megosztásának az eszközére tekintett. A szovjetek el voltak tökéelve, hogy a saját érdekeik szolgálatába állítják a szervezetet, hogy felhasználhassák a nyugati és déli irányú expanziójukhoz, de bizalmatlanok voltak a vezetősége iránt. A gyanakvásuknak nem elsősorban a fődelegátus,³⁵ Bressand múltja – fiatalkori Franco-párti szimpátiája vagy a francia titkosszolgálatoknál való alkalmazása a háború idején – volt az oka, hanem a semlegesség iránti ragaszkodása; ennek jegyében nem zárta ki az együttműködést az amerikai városokkal sem. A semlegességi vezérelvet

³¹ Lásd erről Antoine VION: I. m. 28–29., 44.

³² Jean-Maurice CHEVALIER: Bilinguisme et jumelages. Bilan 1960 [Kétnyelvűség és testvérvárosi kapcsolatok. 1960 mérlege]. *La Revue Administrative*, 1960/78. 672–684.

³³ MNL OL XIX-J-1-k, Franciaország 1945–1964, 5. doboz.

³⁴ MNL OL M-KS 288. f. 7/261. ó. e.

³⁵ Csúcsvezető pozíció a TVVSZ-ben.

a TVVSZ alapokmányában is lefektették alapelvekre bontva. Ezek: a diszkrimináció elutasítása, a be nem avatkozás elve és a propagandacélú tevékenység kizárása. Megjegyzendő, a szervezet negyedik alapelve, a kétnyelvűség is aggályokat keltett a szocialista blokkban, mert egy nyugati nyelv (francia vagy angol) tanulását szorgalmazta a fiatalok körében, akiknek az idegen nemzetek iránti nyitottságra való nevelését a szövetség a béke garanciájának tekintette és a tevékenységében is előtérbe helyezte.³⁶

A Nyugat elleni ideológiai hadviselésen túl mindegyik kelet-európai ország a saját érdekeit követte a TVVSZ-ben a földrajzi, demográfiai, gazdasági adottságaival és a külpolitikai célkitűzéseivel összhangban.³⁷ Nehéz volna felsorakoztatni az országokat a szövetséghez fűződő kapcsolatuk hőfoka szerint, mert jelentős különbségek voltak közöttük a céljaik és a módszereik tekintetében. Például az NDK tűnik a legaktívabbnak, ha a belépő városok számát (8, majd a hetvenes években 11), a konferenciákon részt vevő delegációi méretét nézzük, vagy ha az afrikai városokkal a szervezeten keresztül kiépült kapcsolatokat vesszük számba. A keletnémet vezetők esélyt láttak a szövetségre és testvérvárosi kapcsolatokra támaszkodva az államuk nemzetközi elismertetésére, valamint törekedtek ellensúlyozni az NSZK afrikai terjeszkedését. Ezek persze a blokk többi tagországa számára sem voltak elhanyagolható szempontok. A Hallstein-doktrína értelmében az NDK a hatvanas években sem csatlakozhatott olyan nemzetközi szervezetekhez, melyeknek tagállamai diplomáciai kapcsolatot tartottak fenn az NSZK-val és a keletnémet állampolgárok nem utazhattak nyugatra. Ám a TVVSZ-ben városok vettek részt, függetlenül az államok gazdasági-társadalmi berendezkedésétől, vagyis a keletnémet képviselők a NATO-tagországok képviselőivel együtt dolgoztak, s ez a két német állam közvetett elismerését jelentette; s azzal, hogy a szervezet nyilvánosan tiltakozott a keletnémet tanácsel-

³⁶ MNL OL XIX-a-2-bb, 2. doboz, 1459/1965.

³⁷ Az európai államszocialista országok közötti érdekellentétekről és vitákról nyújt áttekintést ugyanennek a folyóiratnak egy korábbi számában: BENCsik Péter: *Hidegháborúk*. I. m.

nőkök utazásának korlátozása ellen, közvetlenül is hozzájárult az NDK legitimálásához.³⁸

Mindazonáltal, ha az országok csatlakozásának sebessége, a vezetésben biztosított képviseletük, a különböző rendezvényekhez való hozzájárulásuk alapján döntenénk, vagy ha azt nézzük, hogy a főváros belépett-e a szervezetbe, akkor Bulgáriának és Lengyelországnak a TVVSZ iránti elkötelezettsége erősebbnek tűnik a többi szocialista országénál. A szövetség egyik alelnöki posztját (a négyből) is egy lengyel foglalta el 1970-ig, utána pedig egy bolgár. A szövetség döntéshozó szervei voltak a Főtitkárság, a kezdetben negyven tagot, 1987-től már kétszázötven tagot számláló Végrehajtó Tanács (VT). De természetesen azért is felesleges részletekbe menően összehasonlítani egymással a szocialista országokat, mert mindegyikük szövetséghez fűződő kapcsolata változott az idővel. Egyiké sem annyira azonban, mint Lengyelországé, mely az egyik legaktívabb szereplő volt a szervezetben a hatvanas években, de a magas tagdíjak miatt kilépett onnan 1971-ben.

A magyar vezetők által a szövetségben követett cél az volt, hogy minimális anyagi kiadás mellett a lehetséges legtöbb előnyt húzzák a TVVSZ-hez fűződő kapcsolataikból a külpolitikájuk számára. A szövetséggel kapcsolatos politikát a Külügyminisztériummal és a Tanácsszervek Osztályával konzultálva a pártközpont határozta meg és a magyar városok képviseletével megbízott tanácselnök hajtotta végre, akit a TVVSZ Végrehajtó Bizottságba delegáltak. E pozíciót Tapolczai Jenő³⁹ dunaújvárosi tanácselnök (1962–1973), Biczó György,⁴⁰ Szeged tanácselnöke (1967–1974), majd Ács István debreceni tanácselnök (1974–1989) töltötte be a párt megbízásával. De a fontos kérdésekben egyeztettek a szovjetekkel és a többi szocialista országgal.

³⁸ Ezenkívül a keletnémetek 1962-ben megalapították a Drezdai Várospolitikai Kollokviumot, hiszen a nyugati személyek NDK-ba való beutazását nem korlátozták. A nyugati baloldali önkormányzatok részvételével kétfévente tartott rendezvény az NDK propaganda fontos fóruma lett.

³⁹ Sztálinváros, majd Dunaújváros tanácselnöke (1953–1967); Fejér megyei tanácselnök (1967–1973).

⁴⁰ Szeged tanácselnöke (1958–1974), majd diplomata.

A szocialista tábor érdekérvényesítését a TVVSZ-ben segítette, hogy a tagvárosok számára hoz képest aránytalanul erős képviseletük volt a vezetésben (a Végrehajtó Tanács negyven tagjából kilenc képviselő), mivel Bressand-ék kezdetben azt remélték, hogy a szocialista kormányokra tudnak támaszkodni a pénzügyi és a jogi helyzetük rendezéséhez. Alelnöki pozícióban Leníngrád tanácselnöke látta el a kelet-európai országok irányítását a szovjet Minisztertanács Nemzetközi Kulturális Kapcsolatok Bizottsága által kiadott instrukcióknak megfelelően⁴¹ – e pozíciót sokáig a karizmatikus Vaszilij Iszajev töltötte be, akit Hruscsov tanácsadóként is alkalmazott – a nyolcvanas évekig, amikor Moszkva régió tanácselnökére osztották ezt a funkciót, feltehetőleg bizalmi alapon. Iszajevnek 1965-ben a TVVSZ Európa Iroda élére való megválasztásával a szövetség alapítói tulajdonképp elismerték a Szovjetunió vezető szerepét a keleti régióban. A gyakorlatban az irányítást a kongresszusok – ezeket néhány évente rendezték meg különböző országokban – és a fontos értekezletek előtt a szocialista országokkal tartott stratégiai konzultációk biztosították. A szocialista blokkból egyedül a románok nem jelentek meg rajta egyszer sem, mert a szövetséget a szocialista tömbön belüli különállásuk demonstrálására használták. A szervezet vezetőségének francia és olasz kommunista tagjai viszont gyakran részt vettek a szocialista országok találkozóin; a TVVSZ párizsi székhelyén a franciák ráadásul hozzáférhettek a vezetőkre vonatkozó bizalmas információkhoz, aminek jelentősége volt a szocialista országok konspirációja számára.⁴²

Szemben Bulgáriával, mely bevitte Szófiát a szövetségbe, Magyarország takarékosági szempontok miatt évtizedeken át elutasította Budapest csatlakozását. A tagdíjat ugyanis a lakosságszám alapján határozták meg, s a tétet jól mutatja, hogy Bulgária Szófia csatlakozása miatt átlagban két és félszer annyi tagdíjat fizetett a négy tagvárosa után, mint amennyit

⁴¹ Vlagyimir B. MAKSZIMOV: *Sztalingrad–Volgograd* I. m. 27.

⁴² TsDA, f. 363. Op. 8. A. E. 637.

Magyarország az öt tagváros után. A magyar tagdíjak⁴³ összege is folyamatosan emelkedett: 480 dollár volt 1962-ben, 1581 dollár 1971-ben és 6121 dollár 1986-ban (Debrecen csatlakozása jelentősen megnövelte az összeget 1977-ben).⁴⁴ Ezzel szemben Bulgária tartozása már 1962-ben is 1152 dollár volt, 1964-ben pedig 2300.⁴⁵ A kelet-európai országok által fizetett összegek terhelték a kormányok költségvetését, de csekély részt képeztek a szövetség éves büdzséjében, és természetesen nem összemérhetők a Szovjetunió által a milliós és még nagyobb lélekszámú tagvárosok után fizetett tagdíjjal. A Szovjetunió tagdíja hozzávetőleg az összes beszedett tagdíj egyötödét tette ki a hatvanas években.⁴⁶ Figyelembe véve, hogy eme összeg alkalmasszerűen kiegészült szubvencióval, nem fér hozzá kétség, hogy az anyagi befolyásolás szerepelt a szovjetek eszköztárában.

A magyar pártvezetők számára a TVVSZ-hez való csatlakozás az áhított nyugati nyitásban jelentett kisebb mérföldkövet. A szövetség a kongresszusok, tematikus és regionális konferenciák, szemináriumok és a petíciók szervezésével a kormánypropaganda hatékony eszköze volt, alkalmas arra, hogy befolyásolja a nyugati közvéleményt. A Kádár-kormány világosan előtérbe helyezte a propaganda dimenziót az önkormányzati cserék rovására, kezdetben azért, hogy eloszlassa az előítéleteket, és a konszolidációt sikertörténetként tudja eladni nyugaton. Többek között a nemzetközi turistaforgalom ösztönzése is ezt szolgálta a bürokratikus útlevel- és vízumszabályokat enyhítő reformok sorával.⁴⁷ A magyar küldöttek jelen voltak a TVVSZ mindegyik kongresszusán a csatlakozás után, de kevésbé a nyugati tapasztalatok és a piaci lehetőségek kihasználása érdekelte őket,

⁴³ Az éves tagdíj 1964-től minden ország számára egységesen 6 dollár volt 5000 lakos után, 1974-től 25 dollár. (A korabeli árfolyamon 60 forint felelt meg 1 dollárnak.) Azután, hogy megváltoztatva az addigi gyakorlatot, a szövetség 1986-ban elrendelte a tagdíjaknak a nemzeti össztermékkel arányos kiszámítását, Magyarország 22,5 dollárt fizetett 5000 lakos után.

⁴⁴ MNL OL XIX-a-2-bb, 2. doboz, XIX-A-28-b, 7, 11, 20, 35, 37, 45, 1986/3, 1987/6. doboz.

⁴⁵ TsDA f. 363. Op. 8. A. E. 153, 517.

⁴⁶ TsDA f. 363. Op. 8. A. E. 637.

⁴⁷ BENCsik Péter–NAGY György: *A magyar úti okmányok története, 1945–1989*. Typico Design Kft., Budapest, 2005. 58–61.

ahogy Bulgária esetében látni fogjuk,⁴⁸ mintsem az események nemzetközi visszhangja. További különbség, hogy a bolgár vezetők a TVVSZ révén remélték szorosabbra fűzni a kapcsolataikat az afrikai arab országokkal, miközben Magyarország tagkarékossági okból nem akart együttműködni más kontinensek városaival. Végül a csatlakozás felbecsülhetetlen előnyökkel járt a tagvárosok tanácselnökei számára, akik előtt lehetőség nyílt a nemzetközi tapasztalatok gyűjtésére, a tárgyalókészségük fejlesztésére,⁴⁹ továbbá megismerkedhettek külföldi magas rangú államférfiakkal is. Néhányan közülük ugródeszkaként használták a TVVSZ-t a diplomatakarrierhez – ezt példázza a szegedi tanácselnök Biczó György bukaresti nagykövetté történő kinevezése.⁵⁰

Kezdeti dilemmák

A hatvanas évek első felében fektették le az együttműködés alapjait, ezért ezt az időszakot a szervezeti kérdések és elvi problémák feltárása és megoldása jellemezte. A szovjet és a kelet-európai vezetések törekedtek személyes kapcsolatot kialakítani a szövetség vezetőivel és versengtek, hogy fogad hassák őket akár a saját költségükön is Belgrádban, Berlinben, Szófiában és Leningrádban.⁵¹ A kapcsolattartás javítását a TVVSZ részéről indokolta, hogy a szocialista és afrikai kormányokra támaszkodva remélte elnyerni az ENSZ és az UNESCO támogatását.

Néhány éven belül létrejött a kontinentális tájékoztató irodákból (Afrika és Európa), nemzeti és városi szekciókból álló piramisszerű intézményi struktúra. A Szovjetuniót követve 1963-ban Bulgária és az NDK, majd később a többi szocialista ország is, Magyarországot és Romániát kivéve, létrehozta a TVVSZ nemzeti szekcióját, általában a külföldi kulturális kap-

⁴⁸ TsDA f. 363. Op. 8. A. E. 381.

⁴⁹ „Én például számos munkatársammal együtt jórészt ennek a mozgalomnak köszönhetem, ha külföldet megismertem” – írja memoárjában Tapolczai Jenő. TAPOLCZAI Jenő: *Egy elnök naplója*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1977. 175.

⁵⁰ Nagyon hasonló Szófia tanácselnökének esete: Georgi Petkov 1962-től a TVVSZ VT tagja volt, majd 1967-ben nagykövetnek nevezték ki Belgrádba.

⁵¹ TsDA f. 1/b. Op. 8. A. E. 5992.

csolatokért felelős szervezet felügyelete alatt.⁵² A szekció feladatai közé tartozott a kapcsolattartás a párizsi irodával, a testvérvárosi események megszervezése és koordinációja – közöttük a Testvérvárosok Világnapja megszervezése minden évben –, a szövetség népszerűsítése a lakosság körében, és a városi szekciók munkájának ellenőrzése. De a valóságban a TVVSZ-nek és a szocialista országoknak eltérő elképzelései voltak a szervezet funkciójáról. A szövetség nyugati vezetősége remélte, hogy megnöveli a kelet-európai tagvárosok számát, biztosítja a szocialista kormányok támogatását, továbbá megerősíti a keleti monopóliumát, megelőzve, hogy a szocialista városok kapcsolatokat kössenek tőle függetlenül vagy más szervezet keretében. Mindhárom tekintetben csalódnia kellett. A nemzeti szekciót a szocialista országok a kormánypropaganda eszközének tekintették, s szigorú korlátok között végezték a TVVSZ népszerűsítését a lakosságuk körében, sok esetben az előírásokat is megszegve.⁵³

A TVVSZ vezetői szóvá tették, hogy a szocialista országokban nem érvényesül az önkormányzati autonómia, „az állami funkcionáriusok paravánt alkotnak a városok és a szövetség között”, és politikai állásfoglalások terjesztésére használják a szövetséget, elzárva a kapcsolatokat az átlagemberek elől. Tulajdonképpen a szocialista országok épp azt a magatartást öltötték magukra, Bressand szavával tele „aggasztó negatív vonásokkal”, amelyet a TVVSZ kritikusai a szövetség vezetőinek szemére vetettek, és azok meg kitartóan igyekeztek cáfolni.⁵⁴ Nem kifogásolva, hogy a tagok közti egyenlőség érdekében egy város egy szavazattal rendelkezik a közgyűlésben, a szocialista küldöttek az értekezleteken azonban elkerülhetetlenül a kormányuk álláspontját képviselték. Bressand-ék szerint ezzel

⁵² TsDA f. 363. Op. 8. A. E. 381. l. 167–170, 220.

⁵³ TsDA f. 363. Op. 8. A. E. 381. l. 62., 192–193; f. 1/b. Op. 8. A. E. 6289. – A testvérvárosi kapcsolat megkötésének szertartására is szigorú előírások vonatkoztak (például a TVVSZ jelen lévő képviselője az alapokmány felolvasása után egymásba teszi a két polgármester kezét, majd eléneklik a testvérvárosok himnuszát stb.). Az előírásoktól való eltérés mértéke változott az országok és a városok szerint.

⁵⁴ TsDA, f. 363. Op. 8. A. E. 517. l. 141–143.

az volt a fő baj, hogy a szovjet és kelet-európai városok paszszívan viselkedtek a szervezetben (soknak testvérvárosi kapcsolata sem volt), s megsértették a szövetség apolitikusságra vonatkozó alapelvét.⁵⁵ E váddal szemben a szovjetek azzal védekeztek, hogy képtelenség elválasztani a békeharcot a politikai lózungoktól, és 1964-ben sikerült elérniük, hogy az apolitikusság elvének explicit említését törölték a szövetség alapokmányából. Az új alapszabályzat annak az elvnek a kimondására szorítkozott, hogy elfogadhatatlan, hogy egy tagváros egy politikai párt ideológiáját kövesse a szervezetben.⁵⁶ A kompromisszum értelmében az országok jogszabályi keretei között kellett érvényt szerezni a városok önállóságának: ez tükröződött az 1967. szeptemberben Párizsban tartott kongresszuson elfogadott Testvérvárosok Politikai Programjában is.⁵⁷ Tekintettel arra, hogy az apolitikusság a TVVSZ retorikai fegyvere is volt az általa a „NATO és Amerika bérenceinek” nevezett CCE és IULA elleni küzdelemben, ez az engedmény a Szovjet Blokk figyelemre méltó sikereként értékelhető.

Miközben Magyarország diplomáciai kapcsolatai a nyugati kormányokkal javultak, együttműködése a TVVSZ-szel látványosan stagnált a hatvanas évek elején. Ez kifejezésre jutott abban, hogy nem hívta meg a szervezet vezetőit és nem hozott létre nemzeti szekciót sem. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a TVVSZ vezetői bizonyos értetlenséggel néztek Magyarországra, s Jean-Marie Bressand 1963-ban Kelet-Európában tett körútján csak Budapestet és Bukarestet hagyta ki.⁵⁸

Kitörés az elszigeteltségből

A kölcsönös bizalmatlanság mindazonáltal 1964 őszén, Bressand budapesti látogatása alkalmával már érezhetően oldódott. A fődelegátus Szenegál franciaországi nagykövete társaságában jött Magyarországra, hogy a nemzetközi szervezetekhez benyújtott kérvényeikről tárgyaljon a magyar külügyi-

⁵⁵ Vlagyimir B. MAKSYMOW: *Mezsdunarodnoje kontakti*. I. m. 100.

⁵⁶ Vlagyimir B. MAKSYMOW: *Sztalingrád-Volgograd*. I. m. 18.

⁵⁷ MNL OL XIX-a-2-bb, 3. doboz, 730-6/1967.

⁵⁸ TsDA f. 363. Op. 8. A. E. 381.

niszter-helyettessel.⁵⁹ A találkozáson szerzett benyomásairól képet ad a párizsi nagykövetség 1965. február 11-i jelentése, mely szerint „áradoztak a magyarországi demokrata légkörrel”. Szarka Károly ígéretet tett a szövetség vezetőinek, hogy „az összes lehető eszközzel” támogatni fogják a kezdeményezéseiket az ENSZ-ben és az UNESCO-ban. Felmerült a magyar kormány részéről az is, hogy szubvencióval támogassa a szövetséget, a szovjetek véleményétől függően, ami teljesen ellentétes volt a korábbi elzárkózó magatartásával és egyértelműen jelzi a szándékot a szövetséggel való kapcsolat megerősítésére.⁶⁰ A nagyköveti jelentések utalnak Tapolczai Jenő szerepére is a TVVSZ és Budapest kapcsolatainak javulásában, de ezt az információt több okból is fenntartással kell kezelnünk.⁶¹ Tapolczai delegálása a szövetségbe politikai kiválasztás eredménye volt, jutalmazhatták ezzel a kormány iránti lojalitását, másrészt a kinevezés tulajdonképpen a dunaújvárosi poszttal már együtt járt, miután a szocialista fejlődés szimbólumának tekintett iparvárosok, mint Dunaújváros, úttörő szerepet játszottak a kelet-európai testvérvárosi mozgalmakban.⁶² Az is természetes, hogy Tapolczai és az utódjai is igyekeztek az új megbízatásukat a személyes előnyök szerzésére, pozíciójuk erősítésére és presztízsük növelésére is felhasználni.

A budapesti pártközpontban viszont nem nézték jó szemmel a TVVSZ-t a vezetésében érvényre jutó nyugati és afrikai, „reakciónak” tartott befolyás okán. A szovjet álláspont ellenére, miszerint ez a befolyás nem sérti a szocialista országok érdekeit, Bressand esetleges „kettős politikája”, ahogy a bolgárok lefestették,⁶³ táplálta a gyanakvást a kelet-európai vezetésekben. Annak ellenére, hogy a szövetség kiállt a keletnémet állampolgárok vízuma mellett, Kelet-Berlinben mutatták a legnagyobb

⁵⁹ TAPOLCZAI Jenő: I. m. 172–173.

⁶⁰ MNL OL XIX-a-2-bb, 2. doboz, 278-2/1965; 496-2/1966.

⁶¹ MNL OL XIX-a-2-bb, 2. doboz, 1459/1965.

⁶² Hasonló volt Bulgáriában Dimitrovgrad reprezentációs szerepköre. A második világháborúban a németek bombázásának és atrocitásainak áldozatul esett városok mellett a háború után felépített szocialista városokat is kiemelt figyelem övezte a testvérvárosi mozgalomban.

⁶³ TsDA f. 363. Op. 8. A. E. 381. l. 197–210.

bizalmatlanságot vele szemben, amiben közrejátszott a szervezetnek az NSZK-hoz való esetleges közeledésével kapcsolatos állandó aggodalom. Más országokban osztották azt a véleményt, hogy megfelelő éberséget tanúsítva, manőverezéssel és a nyugati vezetés megosztásával kihasználhatják a szövetséget az érdekeiknek megfelelően.⁶⁴ A magyar pártvezetés utasította az 1965-ben Leningrádban tartott konferenciára utazó delegációt, hogy a vezetőség összetételével kapcsolatos aggályait hozza fel a „folyosói megbeszéléseken”.⁶⁵ Leningrádban a keletnémetek részben igazolták a balsejtelmet, részletesen tájékoztatva a többi szocialista küldöttséget Bressand sikeres NSZK-beli tárgyalásáról. Ezután több szocialista ország TVVSZ-képviselője megkísérelte lebeszélni Bressand-t, hogy jövhagyja a nyugatnémet városok csatlakozását az általuk szabott feltételek szerint. A fő problémát az a követelésük jelentette, hogy szűnjék meg a különbségtétel a keletnémet és nyugatnémet városok között, és egységesen német városokként szerepeljenek a nyilvántartásban. Noha ez a Hallstein-doktrína korlátozását volt hivatott kiküszöbölni – miszerint nyugatnémet városoknak nem volt szabad részt venniük olyan szervezetben, melynek keletnémet városok is tagjai voltak –, az NDK a bonni külpolitika érvényesítésének kísérletét látta benne.

A szocialista tömb vezetői és a TVVSZ nyugati vezetői között a németkérdésben támadt nézeteltérés bizonyára szerepet játszott abban, hogy a Tanácsszervek Osztályának 1966 elején küldött levelében Bressand metsző hangon szemrehányást tett a magyar városok passzivitása miatt. Legfőbb panasza volt, hogy nem kötnek új testvérvárosi kapcsolatokat és figyelmen kívül hagyják a szövetség ajánlásait, vagy a szövetségen kívül kötnek kapcsolatokat. Utóbbi gyakorlathoz az vezetett, hogy a valutában fizetendő tagdíj jelentős terhet rótt a krónikus devizahiánnyal küszködő kelet-európai országokra. A magyar párt különben a szövetség szubvencióját is levette a napirendről, mi-

⁶⁴ TsDA f. 363. Op. 8. A. E. 381. l. 45–58.

⁶⁵ MNL OL XIX-a-2-bb, 2. doboz, 1459/1965.

után tolmács híján a delegáció ezt a kérdést nem tudta megbeszélni Iszajevvel Leningrádban.⁶⁶

Ebben az időben Magyarország kapcsolata a TVVSZ-szel tehát formális volt, és kiemelt figyelmet a nyugati propaganda kapott csak. Ez kifejezésre jutott a szakmai konferenciákon a delegációk reprezentatív összeállításában, vagy a konszolidáció eredményeiről szóló hangzatos beszédekben, de szintén megjelent az Európa Iroda, illetve a közvetítésével elérhető modern technológiák és önkormányzati munkamódszerek iránti nagyfokú közömbösségben. A magyarok ezenkívül nem kívántak élni a TVVSZ által felkínált és anyagilag támogatott lehetőséggel, hogy egy bizonyos szakterületen dolgozzanak a nemzetközi cseréken.⁶⁷

Mindazonáltal a hatvanas évek közepétől a Magyarország és a TVVSZ között intenzívebb együttműködés alakulhatott ki két dinamika metszéspontjában: a mérsékelt liberalizálódó Magyarország felértékelődött a szövetség keleti politikájában és a szervezet megnőtt nemzetközi tekintélye folytán a kádári vezetés is jobban törődött az együttműködéssel. Két eseménynek köszönhetően a TVVSZ európai pozíciója ugyanis váratlanul javulni kezdett. Egyrészt a keleti nyitás idején a francia kormány feladta a korábbi tartózkodó álláspontját, és megkísérelte integrálni a szövetséget diplomáciai struktúrájába, ezért 1966-ban újból pénzügyi támogatást ítelt meg a részére.⁶⁸ Ebben szerepet játszottak az Afrikához kötődő gazdasági érdekek is, a francia vállalatok szorgalmazták az együttműködést, tekintettel a szövetség néhány afrikai országgal ápolt szoros kapcsolatára. Ettől fogva a francia és a szenegáli kormányok bőkezű támogatása jelentős mértékben segítette a szervezet tevékenységét. Az Ostpolitik kibontakozásával az NSZK is növekvő érdeklődést mutatott a szövetség iránt, s a nyugati kormányok magatartásának megváltozásával összefüggésben a TVVSZ pozíciója meg-

⁶⁶ MNL OL XIX-a-2-bb, 2. doboz, 1459/1965.

⁶⁷ A bolgárok az urbanisztika terén vállaltak tevékeny fellépést a cserék kezdeményezésében és lebonyolításában, a lengyelek a városgazdálkodás terén, hogy csak néhányat említsünk. TsDA, f. 363. Op. 8. A. E. 381.

⁶⁸ Archives Diplomatiques [Francia Diplomáciai Levéltár – AD], Série ONG 1960–1969, „Testvérvárosok” (208. doboz), N° 1380/GM.

erősödött az ENSZ-ben és az UNESCO-ban, amit jelzett a „B” kategóriából „A” kategóriába átsorolása 1966-ban.⁶⁹

Magyarország ebben a helyzetben is megőrizte sajátos pozícióját a szövetségben, beleértve számos kötelezettség negligálását, s változatlanul a propagandahatást helyezte előtérbe a rendezvények kapcsán. Kiemelkedő esemény volt ebből az időszakból a TVVSZ ifjúsági találkozója, melyre Verőcemaroson került sor 1967. július 3. és 13. között, 12 országbeli 85 fiatal részvételével.⁷⁰ A nemzetközi tábor jelentőségét növelte, hogy első alkalommal rendezték meg szocialista országban az 1963-as legelső megszervezése óta.⁷¹ Nyilvánvaló, hogy a szövetség nyugati vezetői a korábbinál jobban kívántak a magyar városokra támaszkodni a céljaik eléréséhez. Miután a francia kormány változatlanul a IULA-t és a CCE-t részesítette előnyben a külpolitikai prioritásaival összhangban,⁷² Bressand-ék továbbra sem nélkülözhatték a szocialista blokk támogatását, s az 1960-as évek fejlődése alapján Magyarországon ideális partnert láttak. Ezt alátámasztja Bressand 1967. július 11-én kelt levele is, melyben a magyar államfőnek azt ajánlotta, hogy a magyar és francia városok együttműködése legyen a kelet-nyugati párbeszéd motorja.⁷³ E javaslatnak nem sok reális alapja volt, hiszen csupán két magyar városnak volt francia testvérvárosa,⁷⁴ s valószínűleg a magyar állami támogatás előmozdítását is szolgálta. Ezt követően szeptemberben, Párizsban, az UNESCO-palotában, a TVVSZ fennállásának tizedik évfordulóján megtartott jubileu-

⁶⁹ Míg a „B” kategória megfigyelő státusszal ruházta fel a szervezetet a szövetség ülésein, az „A” kategóriával járó „társult viszony” már kölcsönös kötelező tájékoztatást és konzultációt írt elő a felek számára. A TVVSZ jogosult lett arra, hogy javasolja a számára fontos témáknak a napirendre való felvételét az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsában, valamint, hogy pénzügyi támogatást igényeljen az UNESCO-ban.

⁷⁰ Hivatalos nevén: Fifth International Assembly of Volunteers for Cooperation.

⁷¹ MNL OL XIX-a-2-bb, 2. doboz, 278-2/1965; 1459/1965.

⁷² AD, Série ONG 1960–1969, „Testvérvárosok” (doboz).

⁷³ MNL OL XIX-a-2-bb, 4. doboz, 1406/1967.

⁷⁴ Dunaújváros-Villejuif, Hódmezővásárhely-Vallauris. Szekszárd és Bezons között folyamatban volt a tárgyalás a szerződés megkötéséről, mely 1969-ben történt meg.

mi kongresszuson Tapolczait beválasztották a szűk vezetésbe és Biczó Györgyöt a Végrehajtó Tanácsba,⁷⁵ s ezután hat évig két magyar tagja volt a grémiumnak. Eme gesztusokkal a nyugati vezetők talán a magyarokra jellemző visszafogott és taktikus magatartást is jutalmazták, melyet a Közel-Kelet és Vietnam kérdésében tanúsítottak. A közel-keleti válság kirobbanásakor a szövetség vezetői határozottan Izraelt támogatták, ami erősen megosztotta a tagságot, hiszen a szocialista országok, Romániát kivéve, a diplomáciai kapcsolatot is megszakították Izraellel 1967-ben. A magyarok egyensúlykereső és látszólag toleráns magatartása⁷⁶ eltért a többi szocialista delegációétól és megnyugtatóan hatott a szövetségben. Például az arab országokkal szorosán együttműködő bolgároknak a diplomáciai érdeke azt diktálta, hogy „beleálljanak” a konfliktusba, s elfogultsággal vádolták a TVVSZ vezetőit az arab tagvárosokkal szemben.⁷⁷ A közel-keleti válsággal egy időben Vietnam helyzetének értékelése is éles vitákat váltott ki a szervezet tagjai között. Például a Ljubljánában 1969-ben tartott szimpóziumon a szovjet küldött a szocialista városok nevében elítélte az USA vietnami háborúját, kiprovokálva a vitát a nyugati vezetőkkel, akik nem foglaltak állást hivatalosan.⁷⁸

A Varsói Szerződés hadseregeinek 1968. augusztus 21-i bevonulása Csehszlovákiába nagymértékben elmélyítette a nézeteltérést a TVVSZ és a szocialista országok között. Nem kívánva magukra hagyni azon csehszlovák tagjaikat, akik szimpatizáltak a prágai reformokkal, a szövetség nyugati vezetői nem mondták le a soron következő vezetőségi értekezletet és konferenciát, melyekre az eredeti terv szerint éppen Prágában kellett sor kerüljön ősszel. A történelem ironiája, hogy ezen a konferencián hivatkoztak először a mindenfajta katonai agressziót elítélő cikkelyre, amellyel az előző évben maguk a szovjetek kérték kiegészíteni a szövetség politikai programját, hogy

⁷⁵ „Ügy érezzük, hogy a szovjet és magyar városoknak van a szövetségben a legnagyobb befolyása” – jegyzi meg Tapolczai a párizsi kongresszusról írt jelentésében. MNL OL XIX-a-2-bb, 3. doboz, 730-6/1967.

⁷⁶ MNL OL XIX-a-2-bb, 2. doboz, 1459/1965; 4. doboz, 985-2/1967.

⁷⁷ TsDA f. 363. Op. 8. A. E.

⁷⁸ MNL OL XIX-a-2-bb, 3. doboz, 544-4/1967.

ez alapján ítélhessék el Izrael katonai agresszióját.⁷⁹ A prágai intervenció után azonban Magyarország sajátos pozíciója a TVVSZ-ben megrendülni látszott, s a veszély nem is nyugatról jött, mint ahogyan számítani lehetett volna, hanem az ellenkező irányból. A Tanácsszervek Osztályát irányító Kiss György Moszkvába utazott 1969 nyarán, megtárgyalni a TVVSZ ügyeit az illetékes orosz szervekkel, és hazaérkezésekor egy sor javaslatot terjesztett a pártvezetés elé. Ezekből az látható, hogy a szovjetek a szövetséggel való szorosabb együttműködést vártak el Magyarországtól a csehszlovák események után kulturális vonalon meginduló ideológiai offenzíva idején. Nyilván befolyásolták a döntésüket a TVVSZ-nek az NSZK-val folyamatban lévő tárgyalásai is, melyek különösen a keletnémeteknek okoztak bosszúságot. A „szovjet csomagban” szerepelt a szövetségnek fizetendő szubvenció, új magyar városok csatlakozása és egy nemzeti szekció létrehozása is, amiben már csak Magyarország maradt el, mert a hírek szerint Románia is létrehozta a TVVSZ-szekcióját. Mindazonáltal, Kiss György indítványára nem érkezett válasz a pártközpontból.⁸⁰

Lehetőségek és kényszerek a városok összefonódásában

Városok és európai összefogás (1969–1979)

A hetvenes években a magyar vezetők szándéka volt megőrizni a TVVSZ-szel előző években kialakult jó viszonyt, erősíteni a bizalmat és felhasználni a szövetséget az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEE) népszerűsítéséhez Nyugat-Európában, ami a magyar külpolitika prioritását képezte. A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete 1969 márciusában Budapesten felhívással fordult az európai kormányokhoz, hogy támogassák a konferencia megszervezését.⁸¹ Az októberben, Bolognában tartott első olyan TVVSZ-rendezvényen,

⁷⁹ William GROSSIN–Jacqueline GUELLIER: I. m. 132.

⁸⁰ MNL OL XIX-a-2-bb, 11. doboz, 120-250/1969.

⁸¹ Lásd erről: BÉKES Csaba: *Magyarország, a németkérdés és az európai biztonság*. I. m. 315–341.

melyen részt vettek a keletnémet küldöttek is, Biczó György „a Budapesti Felhívás szellemében felhívta a figyelmet arra, hogy milyen fontos Európa békéjének, biztonságának a megteremtése, a realitások elismerése, az NDK szerepe a béke és biztonság megteremtésében”.⁸² Majd amikor véget ért az Európai Városok Béketalálkozója, a magyarok nem azonnal tértek haza, hanem a többi szocialista ország képviselőjével együtt részt vettek a Marzabottóban a Waffen SS több száz civil áldozatot követelő mészárlásának 25. évfordulója alkalmával tartott megemlékezésen.

A bolognai utat a magyarok felhasználták arra is, hogy beszéljenek a TVVSZ kereszténydemokrata elnökével, Giorgio La Pirával,⁸³ aki felvetette, hogy szeretne konferenciát szervezni az európai nagyvárosok polgármestereivel Budapesten, „a Budapesti Felhívás szellemében”, ahogy egy későbbi feljegyzésben áll.⁸⁴ Az iratokból nem derül ki, hogyan fogadták a javaslatot a pártvezetésben, de az Európai Fővárosok Konferenciája épp akkortájt került be az EBEÉ magyar programjába,⁸⁵ amiből arra következtethetünk, hogy az olasz javaslat is szerepet játszott a budapesti európai fővárosok tanácskozásának megrendezésében. Az eseményről következő tavasszal kormányhatározat is született, mely szerint az 1972-ben Buda és Pest egyesítésének és Budapest fővárossá alakulásának századik évfordulója közelében tartandó értekezlet célja megnyerni a fővárosok vezetőit a béke és az összeurópai biztonság gondolatának.⁸⁶ Az 1970 nyarán Budapestre látogató Jean-Marie Bressand-t ez alapján tájékoztatták a tervezett találkozóról. Bressand júni-

⁸² MNL OL XIX-a-2-bb, 11. doboz, 120-173/3/1969.

⁸³ 1951–1964-ben Firenze polgármestere, 1967-től 1977-ig a TVVSZ elnöke.

⁸⁴ MNL OL XIX-a-2-bb, 11. doboz, 120-250/1969.

⁸⁵ BÉKÉS Csaba: *Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika*. I. m. 236.

⁸⁶ Erről a rendezvényről bővebben lásd Aniko MACHER: *La première Rencontre des capitales européennes (Budapest 1972): quelle coopération possible? [Az európai fővárosok első találkozója (Budapest 1972): milyen együttműködésre van lehetőség?]*. In: Yves DENÉCHÈRE–Marie-Bénédicte VINCENT (sous la dir. de): *Vivre et construire l'Europe à l'échelle territoriale de 1945 à nos jours* [Európa területi szintű építése és megélése 1945-től napjainkig]. Peter Lang, Bruxelles et al., 2010. 231–248.

us 18-án Tapolczai Jenővel találkozott, majd a Minisztertanács elnökhelyettese is fogadta őt. Rácz Pál külügyminiszter-helyetessel való tárgyalásakor az utóbbi ígéretet tett arra, hogy a magyar diplomácia továbbra is támogatja a szövetség követeléseit az ENSZ-ben és az UNESCO-ban, valamint, bizonyára az időhúzás céljával, kilátásba helyezte egy magyar testvérvárosi szövetség létrehozását és új városok csatlakozását is. Az ígéretek között szerepelt még a TVVSZ budapesti tevékenységére fordítandó százezer forint egyszeri működési támogatás, amelyet viszont hamarosan át is adtak.⁸⁷

A budapesti találkozóra közvetlenül a TVVSZ leningrádi kongresszusa előtt került sor, Bressand látogatásának másik célja az volt, hogy meggyőzze a magyarokat a szövetség bővítéséről. Tapolczai vezetésével 14 fős, addig soha nem látott létszámú magyar delegáció utazott ki a Leningrádban tartott kongresszusra, a szovjetek kérésére. A csehszlovákiai intervencióval kapcsolatos nézeteltérés ugyanis meggyőzte a szovjet vezetőket a szövetség felett gyakorolt ellenőrzésük szigorításáról, annál inkább, mert szükségük volt rá a küszöbönálló nemzetközi értekezletek népszerűsítéséhez.⁸⁸ A 47 országbeli mintegy 1500 küldött jelenlétében 1970 júliusában megnyíló kongresszus a legnagyobb volt a TVVSZ addigi történetében, s az elfogadott határozatokkal megerősítette a kommunisták pozícióját. Nem váratott magára Bressand elítélő nyilatkozata, mely keményebb volt az előzőeknél is és azzal vádolta a szocialista országokat, hogy megbénították a demokratikus döntéshozatalt a leningrádi értekezleten.⁸⁹

Ebben a feszült légkörben Magyarország – szovjet ösztönzésre – szorosabbra fonta együttműködését a szövetséggel. Leningrád után Tapolczai megsűrgette a már hosszú ideje húzódó feladatok teljesítését az illetékes hazai szerveknél,⁹⁰ s végül a Magyar Urbanisztikai Társaság keretén belül létrehoztak

⁸⁷ MNL OL XIX-a-2-bb, 14. doboz, 110-124/1970.

⁸⁸ Az EBEÉ mellett a Moszkvai Békekongresszus (1973) volt a figyelem középpontjában.

⁸⁹ William GROSSIN-Jacqueline GUELLIER: I. m. 67.

⁹⁰ MNL OL XIX-a-2-bb, 12. doboz, 110-22/13/1970.

egy városszövetséget. Igaz, az nem végzett koordinációt, csak reprezentációs szerepet töltött be, vagyis inkább félmegoldás volt.⁹¹ Az előző évtizedhez képest fontos változásként értékelhető a magyar képviselők részvétele a nemzetközi közigazgatási tapasztalatcserékben. Például Leningrádban első alkalommal közreműködtek az urbanisztikai munkabizottságban, melyben az urbanizáció hátrányainak megelőzéséről és a környezetvédelmi mozgalmak hasznosságáról folyt eszmecsere. Ebből az olvasható ki, hogy a tanácsok óvatos önállósulását lehetővé tevő 1971-es új (harmadik) tanács törvény egyrészt felkeltette a magyarok érdeklődését a nyugati módszerek iránt, másrészt a többi reformhoz hasonlóan jelentős propagandaértékkel bírt a nyugattal folytatott párbeszédben. Mindazonáltal a fókuszváltás egyidejűleg jelentkezett a szocialista tömb több országában, közöttük Bulgáriában is, annak ellenére, hogy a bolgár tanácsrendszer még az ötvenes évek központosított tanácspolitikájának jegyeit viselte magán.

A TVVSZ Urbanisztikai és Műszaki Tájékoztató Nemzetközi Központjának felépítése Szófiában 1970–1971-ben nagyrészt az agilis tanácselnök Georgi Sztojlov⁹² érdeme volt, s egyedülálló Kelet-Európában. A létesítménnyel erősödött Bulgária nemzetközi pozíciója, s Sztojlov TVVSZ alelnökévé választásával és egy másik bolgár politikusnak a Fővédnöki Bizottságba történt kinevezésével Bulgária még közelebb került a pénz- és információs forrásokhoz. Az alelnöki poszt később az Urbanisztikai Központ elnökségével, valamint a Bolgár Városok Szövetsége elnökségével együtt rendre a soros szófiai tanácselnökre szállt. A bolgár vezetés törekedett kihasználni az előtte megnyíló lehetőségeket a nyugati városfejlesztési tapasztalatok megismerésére, s a dél-európai és a fejlődő országokkal való együttműködése bővítésére.⁹³ Az iniciatívák között szerepeltek tanfolyamok, tanácsadás és segítségnyújtás az arab városok számára a köz-

⁹¹ MNL OL XIX-A-28-b, 4. doboz, 210-19/1972.

⁹² Szófia tanácselnöke (1967–1971), építésügyi miniszter (1971–1973), BKP KB Építésügyi Osztályának vezetője (1973–1979).

⁹³ MNL OL XIX-A-28-b, 1. doboz, 120-9/1971.

igazgatási munka és közszolgáltatások fejlesztése terén,⁹⁴ melyek propaganda dimenziója és gazdasági vetülete nem kevésbé fontos volt. Zsivkov fővédnöksége mellett több nagyszabású nemzetközi értekezletre is sor került az új intézetben.⁹⁵

A magyarok figyelmét azonban lekötötte az európai fővárosok konferenciájának megszervezése, mely szorosan kötődött az EBEÉ előkészítéséhez. Eleinte felmerült, hogy összekapcsolják az eseményt a TVVSZ által napirendre tűzött európai nagyvárosok konferenciájával, noha Bressand az utóbbi fontos feladatának tartotta a harmadik világgal való kapcsolatok fejlesztését, s helyszínnak az NSZK-val való kapcsolataik javulása okán⁹⁶ és a fejlődés zálogaként Nyugat-Berlint javasolta. A szocialista tömbben ehhez viszont fenntartással viszonyultak az NDK-ra tekintettel, mely már hosszú ideje sérelmezte, ahogy a szövetség vezetése a németkérdést kezelte.⁹⁷

Mivel a TVVSZ vezetősége továbbra sem tudott határozni a rendezvényük helyszínéről, 1970 végén az európai fővárosokhoz fordult tanácsért. A levélhez csatolt programvázlat átfogó témának javasolta a városoknak a béke megőrzésében játszott szerepét, és ajánlotta három szekció szervezését (kettő Európával, a harmadik a fejlődő országokkal foglalkozott volna).⁹⁸ Végül a magyar külügyminisztérium 1971 őszén úgy döntött, hogy a TVVSZ nélkül fogja megszervezni az európai fővárosok budapesti találkozóját, mivel annak kizárólag az EBEÉ előkészítését kell szolgálnia.⁹⁹ Így az 1972. szeptember 26–30. között Budapesten huszonkilenc főváros részvételével tartott Európai Fővárosok Találkozójában a TVVSZ nem működött közre, s kénytelen volt levenni a napirendről az európai konferencia tervét is, ami elég ok volt arra, hogy egy ideig nehezteljen a magya-

⁹⁴ TsDA, f. 363. Op. 8. A. E. 637.

⁹⁵ Ministerstvo na vanshnite raboti [MVnR] (Bolgár Külügyminisztérium Levéltára) Op. 42. A. E. 6961. l. 1-4.

⁹⁶ *Cités Unies* 1970/65.

⁹⁷ MNL OL XIX-a-2-bb, 9. doboz, 120-111/1969; XIX-A-28-b, 1. doboz, 120-9/1971.

⁹⁸ MNL OL XIX-A-28-b, 1. doboz, 120-9/1971.

⁹⁹ „Pontos politikai tartalommal akarjuk e találkozót megtölteni, ami elveszne, ha az esemény szervezője a TVVSZ lenne.” Idézi: Aniko MACHER: I. m. 239.

rokra. Magyarország nyugati kapcsolatainak fejlődése ugyanakkor mind feleslegesebbé tette a TVVSZ-hez hasonló para-diplomáciai eszközöket a hivatalos érintkezésben. A magyar vezetők egyre inkább a diplomáciai csatornát preferálták a külpolitikai ambíciók beváltásakor. Ez motiválhatta Bressand budapesti meghívásának többszöri elutasítását, illetve a TVVSZ-rendezvények szervezésével szemben tanúsított ellenállást is.¹⁰⁰

Mindazonáltal a TVVSZ 1973-ban szabályos konzultatív státuszt kapott az ENSZ-től és az UNESCO-tól, ami növelte a nemzetközi tekintélyét,¹⁰¹ s a Szovjetunió ezért fontosnak tartotta megőrizni a szövetségben szerzett befolyását. Az ugyanebben az évben Dakarban tartott kongresszuson, melynek finanszírozásában jelentős részt vállalt, a küldöttei aktívan részt vettek az új szervezeti alapszabály kidolgozásában, de a kollegiális elnökség létrehozását, benne három magas rangú francia kormánypárti politikussal, nem tudták megakadályozni. Válaszul a francia kommunisták kiléptek a szövetségből.¹⁰²

A Helsinki Értekezlet paradox módon nem lendítette fel a szervezet munkáját: eltérő interpretálása belső válságot eredményezett. A megerősödött nemzetközi pozícióból Bressand és néhány kollégája az értekezlet zárónyilatkozatára hivatkozva élesen bírálta a Szovjetuniót és a kelet-európai országokat a személyek szabad mozgását korlátozó jogszabályaik miatt. A szovjet delegáció kivonulása az egyik vezetőségi ülésről jelentősen súlyosbította a helyzetet,¹⁰³ de végül egyik fél sem engedte nyílt szakításig fajulni a nézeteltérést. Moszkva valószínűleg abból a megfontolásból kereste a megbékélést a nyugati vezetőkkel, hogy felhasználhatja a szövetséget az egyre nyitottabbá váló expanziós politikájában is.¹⁰⁴

A kádári Magyarországon élő állampolgároknak jutott viszonylagos szabadság hozzájárult ahhoz, hogy a TVVSZ-ben pozitívan fogadják a magyar képviselőket ebben az időben is.

¹⁰⁰ MNL OL XIX-A-28-b, 15. doboz, 11-9/1975.

¹⁰¹ MNL OL XIX-A-28-b, 12. doboz, 170-87/1974.

¹⁰² MNL OL XIX-A-28-b, 8. doboz, 110-87/1973.

¹⁰³ MNL OL XIX-A-28-b, 21. doboz, 110-39/1976.

¹⁰⁴ Georges-Henri SOUTOU: I. m. 540–554.

Ennek ellenére rejtély Ács István 1974-ben való kinevezése a VT-be, ami ellenkezett a szövetség szabályával, miszerint csak tagváros vezetői lehettek a vezetőség tagjai; Debrecen csak 1977-ben lépett be, a magyar tagvárosok számát hatra emelve. Egy új város betársulása ekkorra megkerülhetetlenné vált, hiszen Magyarország volt az egyetlen VSZ-tagország, mely továbbra sem léptette be a fővárosát a szervezetbe. A magyarok szűkeklése kitűnik a gazdaságilag elmaradottabb Bulgáriával összevetésben, mely a fővárosa, valamint második és harmadik legnépesebb városa mellé még Várnát is bevitte a szövetségbe a magas tagdíj ellenére. A nyilvánosság előtt ugyanakkor a magyar vezetők is nagy figyelmet szenteltek a TVVSZ-nek, hangsúlyozva, hogy a figyelem kölcsönös. Bár a nyugat érdeklődését szigorúan „a szocializmus kapitalizmussal szembeni felsőbbrendűsége” dogma alapján interpretálták, észrevehető volt az áthallás a mérsékelt magyar reformok irányában.¹⁰⁵

A hidegháború és az adósság csapdájában (1980–1989)

A hidegháborús feszültség kiújulása a hetvenes évek végén maga után vonta a Szovjetunió külpolitikájával rokonszenvező TVVSZ felértékelődését a brezsnyevi vezetés nyugati kapcsolataiban. Igaz, hogy a szövetség nyugati vezetése nyíltan elítélte a szovjet csapatok bevonulását Afganisztánba, mindazonáltal élesen bírálta a NATO-hatalmak „kettős határozatát” az amerikai rakéták Nyugat-Európába történő telepítéséről, követelve a rakétatelepítés leállítását.¹⁰⁶ A szovjet tagvárosok vezetője ezért a TVVSZ előbbi nyilatkozatát egy 1980. április 4-én kelt kemény hangú levélben elítélte, de közben hangsúlyozta, hogy szilárd elhatározásuk fenntartani a szovjet városok tagságát a szövetségben. A légkör feszültségét jól érzékelteti, hogy óriási hullámokat kavart, mikor Bressand lemondta utazását a moszkvai olimpiára, amit a szovjet fél hivatalosan igyekezett a fődelegátus váratlan megbetegedésével magyarázni.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Egy példa: PALLAI János: A városok a világ reménységei. Beszélgetés dr. Ács Istvánnal. *Magyar Hírlap*, 1977. november 29.

¹⁰⁶ MNL OL XIX-A-28-b, 34. doboz, 110-13/1980.

¹⁰⁷ MNL OL XIX-A-28-b, 37. doboz, 110-12/1981.

A fenti helyzetben folytatódott a kötélhúzás a magyar vezetés és a TVVSZ között a szubvenció, Budapest csatlakozása, valamint a magyar testvérvárosi egyesület kérdésében. Az egyoldalú elhidegülés megfigyelhető a magyar képviselőknek a szövetség rendezvényeiről való mind gyakoribb távolmaradásában. Csak akkor vállaltak új terhet magukra, ha politikai okból elengedhetetlennek tartották. Például a szocialista országoknak a TVVSZ X. kongresszusát megelőző konzultációját megszervezték Debrecenben, 1981. októberben, miután a Tanácsszervek Hivatala nyugtázta, hogy „nem lehet kitérni” a szovjet és keletnémet javaslat elől.¹⁰⁸ Az 1984. szeptemberben Montrealban tartott kongresszusra viszont nem utazott ki senki, s még a nagykövetség munkatársát sem küldték el.¹⁰⁹ A növekvő távolságtartásnak az is oka volt, hogy ekkor a magyar vezetők figyelme már a nyugaton jobban beágyazódott nemzetközi várospolitikai szövetségek felé fordult. Prága már a katonai megszállást követő represszió közepette is elfogadta az ajánlatot, hogy a IULA-val közös eseményt szervezzen, világosan az imázsjavítás céljával.¹¹⁰ A IULA több szempontból vonzó ajánlatainak nehéz volt ellenállni, a Szovjetunió is felvette a kapcsolatot a szervezettel a hetvenes évek elején, majd hamarosan Lengyelország és Románia lépett a nyomába. A Helsinki Értekezletet követő évben a TVVSZ megállapodást írt alá a IULA-val a szervezetek közötti közeledésről.¹¹¹ Bár az elvi döntést hosszú ideig nem követte gyakorlati lépés, a TVVSZ iránti politikai lojalitás többé nem állított akadályt a IULA-val való szakmai együttműködés útjába az államszocialista országok nézőpontjából. A „mini hidegháború” sem befolyásolta lényegesen ezt a folyamatot. Miután 1979. decemberben az Államigazgatási Szervezési Intézet felvette a kapcsolatot a IULA-val, 1982-től kezdődően két évente szemináriumot tartott Magyarországon harmadik világbeli közigazgatási szakemberek részére – a költségeket a IULA devizában térítette meg az intézetnek. De a pártvezetés

¹⁰⁸ MNL OL XIX-A-28-b, 37. doboz, 110-12/1981.

¹⁰⁹ MNL OL XIX-A-28-b, 45. doboz, 110-77/1984.

¹¹⁰ MNL OL XIX-A-28-b, 6. doboz, 110-117/1968; 9. doboz, 120-49/1969.

¹¹¹ Robert BELOT: I. m.

álláspontja alapján a IULA kongresszusain nem vettek részt és nem csatlakoztak a szövetséghez szervezetileg.¹¹²

Jean-Marie Bressand 1983 végén visszavonult a TVVSZ éléről, s vele távozott a szövetséget alapítása óta irányító keménymag. Sokatmondó, hogy az utódjának kinevezett Pierre Mauroy, François Mitterrand volt miniszterelnöke az új funkcióban egyik legelső látogatását Moszkvában tette. Közös érdek volt ugyanis az Észak–Dél együttműködés fejlesztése, s a szovjetek pozitívan értékelték Mauroy eurobaloldal iránti elkötelezettségét is – ez az irányzat azt vallotta, hogy a szembenálló blokkok a szocialisták és a kommunisták közti megegyezéssel felszámolhatók. A gorbacsovi vezetés ezért növelte a TVVSZ anyagi támogatását és az új belépésekkel már 37-re szökkent a szovjet tagvárosok száma 1986-ban.¹¹³

Realizmusról tanúskodik a magyar kormány illetékese által írt összefoglaló jellemzés, mely az EBEÉ bécsi utókonferenciájára való felkészülés idején a külügyminisztérium megrendelésére készült, s mely „korrektnek” és „partnerinek” festi le a TVVSZ-szel fennálló viszonyt 1986-ban. Azonban Mauroy a maga részéről elégedetlen volt a magyar tagvárosok teljesítményével, és aktívabb részvételre buzdította őket a párizsi nagykövetség közvetítésével.¹¹⁴ A politikus elvárásainak alakulásában valószínűleg közrejátszott a Szovjetunió pozitív példája, a Magyarországról nyugaton kialakult kedvező kép, valamint az, hogy az NDK konzervatív vezetőivel nem sikerült jó viszonyt kialakítania (miközben a lengyelek nem léptek vissza a szövetségbe). Noha Bulgária és Csehszlovákia fenntartotta szoros kapcsolatát a TVVSZ-szel, a konzervatív politikai rendszerük miatt nem járultak hozzá a szövetség imázsának javításához. Mindazonáltal a bolgár vezetők földközi-tengeri és fekete-tengeri regionális politika megteremtésére irányuló szándékai találkoztak a TVVSZ délkelet-európai terjeszkedésre irányuló tö-

¹¹² MNL OL XIX-A-28-b, 34. doboz, 110-38/1980; 37. doboz, 110-40/1981; 45. doboz, 110-75/1984.

¹¹³ MNL OL XIX-A-28-b, 1987/6. doboz, 110-60/1987.

¹¹⁴ MNL OL XIX-A-28-b, 1986/3. doboz, 110-79/1986; 110-28/1986, 242-2/1985.

rekvésével. A közös célok megvalósításában segítségükre volt, hogy a Balkán-félsziget atommentes övezetté nyilvánítására vonatkozó bolgár javaslatnak kedvező visszhangja volt a nyugat-európai országokban.¹¹⁵ Ehhez adódott hozzá Szófia tanácselnőke, a diplomata Petar Mezsdurecski¹¹⁶ agilitása és Zsivkov kitartó támogatása, mely lehetővé tette nagyszabású rendezvények vendéglátását Bulgáriában és biztosította a bolgár részvételt a szövetség fórumain tekintet nélkül a földrajzi távolságra. Mauroy méltányolta az igyekezetüket, amit jól mutat, hogy 1987-ben Szófiába is ellátogatott – addig Kelet-Európában csak Budapesten járt miniszterelnökként.¹¹⁷ Magyarországon azonban szigorú takarékosági intézkedések voltak érvényben ebben az időben, melyek tovább apasztották az amúgy is gyenge kezdeményezőkézséget. A kongresszusi részvételt továbbra is igyekeztek biztosítani, mert fontos volt, hogy a szovjetekkel együtt a magyarok megszavazzák a szövetség demokratizálására és az Észak–Dél együttműködés fejlesztésére vonatkozó indítványokat.¹¹⁸ Továbbá a magyar küldöttek részt vettek a TVVSZ békekonferencián, melyekre a leszerelésről folyó nagyhatalmi tárgyalások közepette fokozottan odafigyelt a nyugati média, s ezért propagandacélt is szolgáltak. Kiváló példa a nyugatnak címzett üzenetre ebből az időszakból Ács István 1986-ban, Kijevben tartott konferencián mondott beszéde, mely az ország nyitottságát ecsetelte hosszan, és utalt „számtalan magyar család[ra]”, akiknek úgymond baráti kapcsolatai szövődtek a testvérvárosi mozgalomban.¹¹⁹ A TVVSZ alapításának harmincadik évfordulójára Grenoble-ban szervezett ünnepi kongresszus mintegy kétezer résztvevővel a szervezet kiterjedt nemzetközi befolyását volt hivatott szemléltetni.¹²⁰ A magyar reformer külpolitika elismerése olvasható ki a Mauroy-ék által

¹¹⁵ Evgenia KALINOVA: I. m.

¹¹⁶ Bulgária bonni nagykövete (1974–1978), Szófia tanácselnőke (1978–1986), nagykövet az NDK-ban (1986–1991).

¹¹⁷ MVnR Op. 42. A. E. 4631; 6961; TsDA f. 1/b, Op. 71. A. E. 2628.

¹¹⁸ MNL OL XIX-A-28-b, 1986/3. doboz, 1986/4. doboz; 1987/6. doboz.

¹¹⁹ MNL OL XIX-A-28-b, 1987/4. doboz, 110-116/1986.

¹²⁰ MNL OL XIX-A-28-b, 1986/3. doboz, 110-12/1986; 1987/6. doboz, 110-60/1987.

tett javaslatból, hogy a soron következő kongresszus 1990-ben Magyarországon kerüljön megrendezésre.¹²¹ De erre az értekezletre már nem került sor. A történelem iróniája, hogy amíg a IULA 1940-re Budapestre összehívott kongresszusát¹²² meghívította a világháború kitörése, melyet követően kommunista diktatúrák épültek ki Délkelet- és Közép-Európában, addig a TVVSZ budapesti kongresszusának megtartását a kelet-európai rendszerváltozások akadályozták meg.¹²³

Zárszó

Moszkva az Atlanti Szövetség megosztása céljával igyekezett megszilárdítani és növelni az Aix-les-Bains-ben 1957-ben megalakult TVVSZ-ben szerzett befolyását, mely a fontos nemzetközi kérdésekben az érdekeivel egyezően foglalt állást, s közben fórumot is biztosított az önkormányzati cseréknek. A kelet-európai országok ezért szoros kapcsolatot építettek ki a szövetséggel a hatvanas években, beleértve a morális és anyagi támogatást, s mindegyik a saját céljait is követte a szervezeti értekezleteken és gyűléseken. A kádári vezetés egy – a kiadások minimalizálását szem előtt tartó – sajátos pozícióból felhasználta a szövetséget a nemzetközi elszigeteltségből való kitöréséhez, majd a Helsinkii Értekezlet népszerűsítéséhez, valamint a nyugati közigazgatási módszerek és tapasztalatok megismeréséhez – ez olyan fontos aspektus, melyet a Tanácsszervek Hivatala irataiból nem rekonstruálhattunk teljesen, és további kutatást érdemelne. Bulgária nagyvonalú investálása a közszolgáltatások és városfejlesztés terén bonyolított nemzetközi cserékbe megfelelt a bolgár diplomácia érdekeinek a regionális politika megteremtése és a fejlődő világgal való kapcsolatok erősítése vonatkozásában. Félrevezető lehet, hogy a kulturális és társadal-

¹²¹ MNL OL XIX-A-28-b, 1987/6. doboz, 110-50/1987.

¹²² Dr. NÉMETHY Károly: I. m. 130.

¹²³ Mindazonáltal kérdéses, hogy a külügyminisztérium végül vállalta volna-e a kongresszus megrendezését, melyet politikailag hasznosnak tartott, a vele járó anyagi kiadások mérlegelése után. MNL OL XIX-A-28-b, 1987/6. doboz, 110-50/1987.

mi terekre kiterjedő párbeszédet sokszor elfedte az értekezletek alkalmával rituálisan „megrendezett” Kelet–Nyugat szembenállás; különösen a nemzetközi válságok éles fénybe helyezték a szocialista országok és a TVVSZ nyugati vezetősége közti viszonyban megbújó feszültséget. Magyarországnak az afganisztáni szovjet intervenciót követő elhidegülésében azonban szerepet játszottak más tényezők is: a takarékosági korlátozások, a para-diplomáciának a sikeres diplomáciával magyarázható háttérbe szorulása, a szakmai, ráadásul „devizatermelő” kapcsolat kiépítése a IULA-val, és az ebben az írásban nem elemzett regionalizmus. A TVVSZ monopóliuma Kelet-Európában csak a hidegháború végével szűnt meg, s a Magyarországon létrehozott demokratikus önkormányzatok felvételt nyertek a IULA-ba. Két azonos profilú szervezet egymás melletti létezésének azonban a globalizáció jellemezte új világrendben nem volt értelme, s a TVVSZ és a IULA 2004-ben való egyesüléséből megszületett az Egyesült Városok és Helyi Önkormányzatok (United Cities and Local Governments) nemzetközi szervezete.